

# Ein upprunafrøðilig tilhugsan

## An ethymological hypothesis

Jeffrei Henriksen

Lágarvegur 15, FO 490 Strendur. Email: jeffr@post.olivant.fo

### Úrtak

Við stóði í nútíðarføroyskari og fornari málnýtslu verður her hildið upp á, at

- á frumkendum málstigi (upprunaligum og hjá børnum) varð og verður tátíðarleiki nýttur umframtil at siga, hvat ið hevur hent, eisini hvat ið kann hugsast,
- í indogermanskum má rótordamerkingin í “null-stiginum” (3. avljóðastigi) vera eldri enn í “e-” og “o-stigininum” og hevur helst onkursvegna havt tátíðarlígt ella liðið (*perfektivt*) innihald,
- rótord (*etymon*) úr “null-stigi” eru upphavligari enn røtur úr hinum báðum stigunum.

### Abstract

It is a fact that

- 1) children use the past tense to describe non-factual things when playing.
- 2) with small children the expression “yesterday” and the non-factual seems to be one and the same.
- 3) modal auxiliaries use the ancient forms of the past tense to express the present.
- 4) the conditional was a) in Old Norse phrased as the subjunctive in the past tense, and is b) in modern Faroese expressed in the past indicative.
- 5) unreality, the imaginary, is in modern Faroese expressed in the past indicative.

It is here argued that

- 6) in primitive languages (ancient and children’s languages) the past or perfect forms were – and still are – used to express the imagined as well as to express what has happened.
- 7) In Proto-Indo-European the form of a word in zero-grade must be older than forms in “e-“ and “o-grades,” and has in some way expressed a past or perfect sense.
- 8) Etymones from zero-grade are older than those from the other two grades.

### Inngangur

Í einum stubba í *Máltingi*, “Í gjár,” tók eg undir við tí sannroyndini, sum Marna Jacobsen dró fram í *Sýnisstubbum*, at børn nýta tátíð (*preteritum*) til at lýsa óveruleikan í spæli (t.d. “Kom og spæl, at hetta var land og hetta var sjógvur.”), og skoytti uppi, at hjá børnum tykir orðingin “í gjár” og óveruleiki at vera eitt og tað sama, at tey ikki pella, tá ið tey siga frá onkrum bert hugsaðum og halda upp á at tað hendi í gjár.

Eg helt fram, at tílik málnýtsla við sagnorðum í tátíðarsniði fyri tað óveruliga, tað hugsaða, er almennari enn so: Nú-táligu sagnorðini (*preterito-presentisk verb*) *kunna*, *mega*, *munna*, *skula*, *vita*, – tey hava øll meir og minni hugsað merkingarinnihald – nýta gamalt tátíðarsnið til at mynda nútíð (Berið saman t.d. “Hann vann, teir vunnu” og nútáliga “Hann kann, teir kunnu,” har ikki bert hitt fyrra dømið, men einaferð eisini hetta seinna, sambært orðsniðinum, má hava umboðað tátíðarsnið eins og á nútíðarmálum tátíðarsniðið “Nú kundi hann.”). Og vit nútíðarføroyingar seta okkara tátíðarsnið fyri tað óveruliga, tað hugsaða (“Nú skuldi tú ...”), og treytarháttur (*konditionalis*) gongur í sama borð, eisini í fornorrønum orðaður sum hugsháttur (*konjunktiv*) í tátíð, í føroyskum søguháttur (*indikativ*) í tátíð: “Hevði tú verið her, tá var bróðir mínn ikki deyður.”

Niðurstöðan var, at á ávísum menningarstigi ræður tað einfalda tilmunarliga ástöðið, at tað, sum er, tað er, og tað sum ikki er, men kann hugsast, tað “var.”

Avljoð

Indogermanska sagnorðabendingin er tannsterka avljóðabendingin. Tær ótalu øldirnar, síðan hon varð til, eru avljóðini vorðin alt fløktari, men upprunaliga vóru tey rættliga einföld.

Sum dømi kunnu vit seta upp gongdina í 3 teimum fyrstu avljóðarøðunum úr indoevropiskum til føroyskt:

indoevropiskt

1.	ei	—	oi	—	i
2.	eu	—	ou	—	u
3.	en	—	on	—	n

## frumnorront

1.	ii	—	ai	—	i
2.	iu	—	au	—	u
3.	in	—	an	—	n

fornorrønt

1.	í	—	ei	—	i
2.	jú/jó	—	au	—	u/o
3.	en	—	an	—	un

føroyiskt

1.	í	—	ei [ai]	—	i (bíta)
2.	jú/jó/ú/ó	—	ey	—	u-o (flúgva, skjóta)
3.	en	—	an	—	un (brenna)

Hini indoevropisku avljóðarøðini vóru:






Sum tað sæst, ganga *e* og *o* aftur frammán fyrir sjálvljóð ella stavilsiberandi hjáljóð í at kalla öllum avljóðarðum í indoevropiskum: *e* í tí avljóðastiginum, sum gjördist okkara navnháttur og nútíð, boðsháttur, hugs háttur og nútíðar lýsingarháttur (*e*-stig), og *o* í tí, sum varð okkara tátíð eintal (*o*-stig). Í tí avljóðastiginum, sum gjördist okkara tátíðar lýsingarháttur/luttøkuháttur (*perfektum participium/supinum*) og í flestum fórum eisini í tátíð fleirtali, stendur tað ljóð, sum gongur í gjøgnum alt avljóðaraðið, einsamalt (*null-stig*).

Ymisk ástøði hava verið roynd til at greiða, hvussu avljóðini eru íkomin. Ragnvald Iversen umrøðir í síni *Norrøn grammatikk* null-stigið sum eitt snið, har ið /e/ ella /o/ er burturdottið. Tað má tó heldur kunna roknast sum rímiligt skilvísi at ætla, at avljóðsinnskoytini *e* og *o* (annaðhvört so upprunin er herðing, ljóðleinging ella annað) eru komin aftur at upprunaljóðinum til at geva orðinum víðkað innihald, – við øðrum orðum: at tað avljóðsstigið, sum á okkara máli myndar lýsingarhátt/luttókuhátt (*participium/supinum* – t.e. lidna, *perfektiva*, tíð) og tátíð í fleirtali (t.e. eina samtøka, *kollektiva*, tátíð), er tað upprunaliga – helst eitt upprunaligt, bendingarleyst orðsnið.

## Ein niðurstöða

Hetta, at upprunaligi sagnorðsstovnurin í indogermanskum man vera tann, sum hjá

okkum merkir samtøka tátíð ella lidna tíð, leiðir okkum sostatt aftur til tann einfalda tilmunarliga tátíðarleikan, til ”í gjár.”

Ella øðrvísi tikið samanum: Á frumkendum stigi (frummáli eins og nútíðar barnamáli) varð og verður okkurt **tátíðarsnið** nýtt til at siga frá, hvat ið hevur hent ella sum kann **hugsast**.

### **Ein upprunafrøðiligr tilhugsan**

Eitt og hvort móðurmál hevur rímiliga sín uppruna í at vera borið ætt eftir ætt alt frá tí, at fyrstu menniskju orðaðu ljóð til samskiftis (um enn fólkaslög ferð eftir ferð hava skift frá einum móðurmáli til annara).

Semja tykir vera málfrøðinga millum, at bendingarendingar eins og eftirskoyti og forskoyti, sum frá er liðið, eru løgd aftur at rótini í orðum.

Men um so er, at tað avljóðsstigið, sum á okkara máli varð til lýsingarhátt/luttøkuhátt og fleirtalstátíð, er tað upprunaliga, so er ikki órímiligt at halda, at rótordamerkingin í hesum avljóðsstiginum (null-stignum) er eldri enn í hinum báðum (e- og o-stignum) og óivað eisini hevði tátíðarlígt ella – helst rættari sagt – liðið (*perfektivt*) innihald.

Hetta hevur so aftur við sær, at t.d. merkingin í hvørkikynsorðinum ’bit’ (null-stig) má vera upprunaligari enn merkingin í sagnorðinum ’bít’ (e-stig), og merkingin í hvørkikynsorðinum ’rið’ (t.e. har náttúrukreftir ella sjúka – risar, trøll og illir andar – hava tikið vald, gera seg inn á ein)<sup>2</sup> er eldri enn í sagnorðinum ’ríða’ (e-stig) – somuleiðis t.d. at merkingin í hvørkikynsorðinum ’gil’ er eldri enn merkingin í kvennkynsorðinum ’geil’ (o-stig) – og framvegis, um hetta

alt er so, eisini at ein føroyesk orðing sum “hvati riður tær?” sambært merkingarligum skyldskapi við hvørkikynsorðið ‘rið’ er eldri enn sermerkingin “at ríða hesti” el. tíl. – Aftur her, at í tí frumkenda samfelagnum var frásøgn um, hvat ið hevur hent ella kann hugsast at hava hent (frásøgn í 3. avljóðastigi), upprunaligari enn framtøkin frásøgn um, hvat ið hendir ella ætlast at skula fara at henda.

### **Tilvísingar:**

- Jeffrei Henriksen: Í gjár. *Málting* 29/2001.  
 Ragnvald Iversen: *Norrøn grammatikk*, 7. utgave 1973.  
 Marna Jacobsen: Talumál í barnaspæli. *Sýnisstubbarr*, Tórshavn 1993.  
 Móðurmálsorðabókin *Føroyesk orðabók*. Føroya Fróðskaparfelag 1998.

### **Notur**

- 1) Strika uppiyvir merkir, at sjálvljóðið var langt.
- 2) Móðurmálsorðabókin 1998: **rið** ... 1 rið, herðindi, kast (av t.d. illveðri, pínu o.tíl.), eitt ringt rið av landnýrðingi norðri; riðini vóru so stór við hvort, at báturin hevði ilt við at taka tey; tað vóru ófør rið suður eftir Djúpunum; ein av teimum fermastu svimjarunum ger línu á seg, og ímillum tvey rið eydnast tað honum at koma á flesina; áður enn riðini eru á hana komin, eigur hon sveinsbarn (verkirkir); kanóndunini komu í riðum (í stoytum) 2 skifti við drykkuskapi, við hvort komu long rið á hann 3 (um bát) tað at ríða á, javnviga (í drátti), ...; sms. t.d. **aldu-**, **anda-**, **ill-**, **illsinnis-**, **inn-**, **njósa-**, **nos-**, **ódnar-**, **trøll-**, **yvir-**.